

Огнян Неделчев Христов

Два военни паметника на скулптора Любомир Далчев

Паметник „Майка България“ в град Дряново и „Паметник на скърбящата майка“ в село Срацимир

В богатата си творческа практика Любомир Далчев създава редица паметници на военна и бунтовническа тематика. Основно, те са с мемориален характер – почитащи загубилите живота си за родината и за различни каузи с исторически характер – отразяващи конкретни исторически събития, както и последствията и влиянието на войните и бунтовете. Сред голямото тематично и пластично разнообразие от произведенията на автора със военна тематика се открояват два паметника с множество сходства и характерни особености, които показват две от съществените пластични и композиционни вариации в стилистиката на Любомир Далчев. Това са паметникът „Майка България“ в град Дряново и „Паметник на скърбящата майка“¹ в село Срацимир.. Разликата между създаването на двата паметника е двадесет и шест години. Паметникът в Дряново е направен в ранните творчески години на скулптора и отразява неговите пластични търсения, пресъздадени от камък в монументален размер и с мемориален характер. Паметникът в Срацимир е направен също от камък, и също е с мемориален характер, но изявява различна стилистична и пластична линия в работата на художника. Съпоставени, двата военни паметника са контрастни като визия, но разглеждат една и съща тема - тази за войната. Интересен е композиционният подход в двата монумента и търсеното визуално и психологическо въздействие. И двата паметника са на възлови места - на централни площи, които имат, както историческа, така и функционална роля, пряко свързана с ежедневието на жителите на град Дряново и на село Срацимир, като всеки от тях е решен по специфичен начин спрямо архитектурно-художествената среда. В

¹ Известен също като „Паметник на героите“ или „Паметник на загиналите във войните“.

следващите редове се разглеждат двете произведения, по отделно и общо с техните художествени особености.

Паметник „Майка България“

Военният паметник в гр. Дряново е открит през 1946 г. Той е посветен на загиналите във войните през 1885, 1912-13 и 1915-18 години. Монументът е построен предимно със средствата на жителите на града, както и с помощта на дарители от Русе, София и редица други места. Жителите на Дряново са искали да направят паметник, почитащ всички дадени жертви през войните. Тяхната идейна мотивация за темата и сюжета на паметника може да се прочете изложена на страниците на вестник „Дряновски глас“:

„Желанието ни е да изградим един паметник, различен от ония, които сме свикнали да виждаме навсякъде. За нас семейното огнище е основа на всички граждански добродетели. В него българинът е закърмил своята любов към Цар и родина. Българката, с пълно съзнание и вяра в успеха на борбата, изпраща своя син, съпруг или брат – а когато той не се върне, загинал геройски, тя с търпение понася всичко и изпълнява своя дълг – да отгледа и възпита децата си. Споменът за героя боец остава вечно да блести в сърцата на всички като светъл пример на изпълнен отечествен дълг.“²

Паметникът е изграден на централния площад пред съда и общината. Площадът се е наричал – „Пазарния площад“ и там са се провеждали празниците и важните градски мероприятия. Заради построяването на паметника, от площада е била премахната старата часовникова кула. Паметникът представлява масивен градеж от дялан местен камък, в който е изрязана овална в горната си част арка. Градежът ограничава база с цокъл от камък, както и горен корниз, отново от камък. Стените на монолитния общ блок на паметника са изявени чрез редения дялан камък, което

² Цитатът е от в. Дряновски глас от 1943 г., бр. 79. Гражданите на Дряново събират средства за построяването на паметника в период от около четири години, като първите дарители са деца от местното училище.

създава мозаечна фактура и визуално придава вида на градеж с хоризонтална посока на редене. В „стената“ на големия блок е направен отвор с арка. Над него, за да подчертае формата на дъгата на арката, е повторен нейния овал с редица от камъни. Така оформеният отвор създава силна асоциация за врата. В отвора се влиза по две малки стъпала към жертвеник с надпис (написани са годините на войните, в които са загинали бойците), поставен на плоскостта на последната стълба. На дясната фасада на паметника, гледан от зрителя фронтално, има надпис с имената на загиналите в Отечествената война 1944-1945 г. На задната фасада на паметника е издялан в камъка венец и надпис - „Слава на героите“. На лявата фасада на паметника е поставен войнишки кръст за храброст от камък. Така пресъздаденият монолитен обем (паралелепипед), изграден от дялан камък и варовик, създава силни асоциации за градеж на къща в духа на българските строителни традиции. Много подходящо е избран основният градивен материал - камък, като по този начин е създадена естествена връзка с околната среда - зидовете, ограждащи монумента, изградената в близост чешма и сградите в традиционната за Дряново архитектура. Площадът, към днешна дата, е подходящо оформен, съобразно с паметника, както и с пространствените и архитектурните дадености на околната среда и с улицата, която го ограничава. Хубав акцент на площада е изградената чешма, в архитектурна връзка с паметника - тя също е стилистично аналогична с българските архитектурни традиции в Дряново. Паметникът е с фронтално композиционно решение и има главна фасада, обърната към площада и ориентирана на югоизток, което позволява подходящата му осветеност. Центърът на композицията на паметника е група от три фигури - на майка, дъщеря и малко момченце (син на майката), които са разположени в дясно на главната фасада, стъпвайки на изнесена база от камък пред основната фасада. Фигурите са издялани от варовик, но не от цял блок, а от изградена маса от отделни блокове камък, оформени в градеж. Сюжетът на скулптурната група представя семейство, което чака завръщането на войника. Облеклото на жената и на младата девойка е празнично - жената е с рокля, традиционна престилка, риза и колан с пафти, които жените в тези години носят предимно по официални поводи. Момчето е със сплетена на плитка коса, с рокля и колан, а в ръцете си държи букет цветя. Жената е прегърнала с лявата

си ръка момичето, което се е притиснало към нея, а с дясната ръка носи малкия си син, който е увил ръце около шията ѝ. Любомир Далчев е обърнал сериозно внимание на предадената психология в лицата и изражението на персонажите. Майката е загледана в далечината и е в очакване на пристигането на войниците. В очите ѝ се чете надежда и вяра, че нейният мъж, син или баща ще се върне жив. Младото момиче също е в очакване, но при нея се усеща и нетърпеливостта от продължителното очакване. Невръстното дете също е нервно и го показва в изражението и жеста си. Предадена е една картина на очакване и надежда. Точно това са искали да видят в паметника и жителите на Дряново. В композиционно отношение паметникът припокрива основната мисъл - да се пресъздаде картина, в която близките са спотаили силната си надежда техният любим да се прибере къщи. Скулпторът е предал това, като е създал силни асоциации с дома – с включеното изображение на вратата на дома, на зида на къща, и на очакващите близки. В известен смисъл, това е подход, който илюстрира идея, но в случая сюжетът не е представен в действие, а чрез символни стойности - дом, семейство и т. н. Композиционно, Любомир Далчев организира фасадната част на творбата, която задава идеята и подпомага изразителната скулптурна група. Интересно е разпределението, което художникът използва в стената зад фигурите. Отворът, който прави в монолитния правоъгълен обем, е изместен в дясно спрямо полювящата права във височина на правоъгълната фасада. Това решение има няколко аспекта. Ако отворът беше центриран в средата на фасадата, той щеше да се превърне в много мощен център, който да привлича вниманието най-силно и да създава асоциация за арка - като цялостен изобразителен (разгледан и архитектурно) обем. Другото основно качество на избраното изместване в дясно (на арката) към скулптурните фигури е, че отворът, поставен по този начин, се явява в контрапунктно положение спрямо скулптурната композиция и силно я контрастира – т.е. те са композиционно необходими и хармонизирани едни към други. Така изместен, отворът допълва асоциациите за представена част от къща-дом. Сякаш художникът е отрязал един образ или ситуация от действителността и я е материализирал в скулптурни форми. Тъй като паметникът е поставен в западната част на площада, интересен е акцентът, който, най-вероятно, случайно се е получил с виждащата се през арката часовникова кула на Колю

Фичето - също символ на града. В основата на отвореното пространство е поставен жертвеник за огън. Интересно е решението по този начин да се акцентира ритуалната част на паметника, а самото поставяне на жертвеника на това място създава асоциация, че така е отбелязан „прага на дома“. В пластично отношение паметникът е интересен с избора и използването на камък и това е първият военен паметник на Любомир Далчев, изпълнен изключително в камък. Скулпторът използва умело качествата на материала и най-вече на неговите фактури. С фактурата на зида създава у зрителя усещането за къща. Във фигурите използва каменоделска мазка с „живи“ следи от шило, шарпела и бучарда³, тъй като с тяхна помощ може да се създаде внушението за мекота и приятност на формата. Следите от инструментите са насочени по формата на материята и така е подчертана живата плът на фигурите. Фонът от варовик (зад фигурите) е внимателно обработен с използването на равна и грапава фактура, чрез които се прави сполучлива връзка с каменния зид и обемността на фигурите. В тези фактурно-пластични полутонове паметникът е осмислен и стилистично изведен във връзка с основната идея. Пластично фигурите са намерени в едри и ясни обеми с опростени форми, които хармонично осъществяват връзката с архитектурно-художествената част на паметника. Любомир Далчев е пресъздал формите на фигурите анатомично точно, без деформации и стилизации от пластичен характер, като водещо е желанието за приближаване до реалността и дори до създаване на образи с конкретни портретни характеристики. Фигуралната композиция, естествено, се откроява като най-важен елемент и изразява ясно идейния замисъл на произведението. Този подход силно кореспондира с предварителните намерения и желания на инициаторите на паметника. Очакващото семейство, което Далчев представя, е типизирано и осмислено в съзвучие с изобразените типажите и утвърдените етнографски представи на съвременниците на паметника.

По своя вид и замисъл паметникът „Майка България“ е уникален и на практика новаторски в стилистиката на военните паметници в годините до 1945 г. На фона на често пъти типовите и „стандартизирани“ военни паметници и мемориални монументи,

³ Вид каменоделски релефен инструмент, най-често чук.

паметникът на военните жертви от Дряново се откроява със своя интимен характер и близост с душевността на скърбящите и почитащите паметта на отдалите живота си за родината и семейството. Именно предадената топлина на семейното огнище, надеждата за живот и търпението на майката, готова да изпълни своя дълг, е най-силно въздействащата емоция на паметника „Майка България“.

„Паметник на скърбящата майка“ в село Срацимир

Военният паметник в село Срацимир е посветен на загиналите в Балканската, Първата и Втората световни войни. Изграден е през 1972 г. Архитект на паметника е арх. Камен Горанов, с когото Любомир Далчев прави и паметника на Николай Коперник във Варна. Паметникът е в центъра на село Срацимир, разположен е между две улици с различна денivelация и е изграден на продълговат площад между споменатите две улици. Архитектурно-скулптурната композиция представлява продълговата каменна стена (от варовик) с височина два метра в средата, на която е изградена висока стена, силно скосена по левия диагонал (когато зрителят е фронтално срещу паметника) с височина седем метра и женска фигура, разположена пред скосената стена, отново от камък (бял варовик). Площадът е аранжиран с градинка с тревна площ и цветя. Към площада водят две редици от стълби, тясно странично стълбище и широко официално стълбище. В лявата страна на общата композиция е изградена чешма, композиционно обвързана с нея. Върху скосената стена са изписани имената на загиналите герои от Срацимир и околностите му. В горния ляв ъгъл има герб, изобразяващ лъв. Високата скосена стена (обелиск) с женската фигура е същинската скулптурна композиция в целия ансамбъл. Избраният остър диагонал е под 45 градуса, което засилва усещането за динамика в обема на плоската стена. Принципно, левият изобразителен диагонал се приема за по-напрегнат от визуална гледна точка. Стената е скосена още веднъж, отново в същото направление, но в дясната си страна. Женската фигура е поместена в лявата половина на фронталната фасада. Тя е изобразена скърбяща, събрала ръце пред тялото си на нивото на гърдите и е навела главата си напред. Фигурата е силно стилизирана и обобщена, като е очертана

фронтално в остър и много опростен силует, логично следващ контура на роклята и горната дреха на жената. Скулптурата е абсолютно симетрична, единствено предмишниците са разминати пред тялото на жената. Това е акцентирано решение, което внася динамика в симетричната фигура чрез разминаването на два основни общи обема и по-конкретно чрез организацията и направлението им - единият очертава насрещно фигурата в направление по вертикала нагоре, а другият започва от раменете на жената и се събира в основата на фигурата долу, като описва остър триъгълник. В три-четвърти положението по отношение на зрителя, този ефект на визуално разминаване на обемите е много въздействащ и четлив. В идентичните профили също се наблюдава стесняване на фигурата от основата по вертикала нагоре. Това насочва цялото движение, постигнато чрез стилизация на обемите, към главата и ръцете на фигурата, които са центъра на композицията. Стилизацията и организацията на обемите е определена и "подказана" и от облеклото на жената, както и от възможностите, които то дава. Скулпторът умело е използвал тези възможности и е опростил фигурата, с основната идея да се насочи към главното (главата и ръцете) и да открие композиционния център. При стилизацията авторът дори не е изобразил ходилата на фигурата, за да може да се организират още по-гладки, равни и опростени плоскостите. Жената е навела главата си ниско, почти хоризонтално и зрителят може да усети скръбта, предадена в своеобразният ѝ жест. Цялостното излъчване е за компактност и затвореност на фигурата. Това най-ясно е пресъздадено от заключените пред тялото ръце и от опростено организираната цялостна обемност (тя не ангажира с подробности). Главата на жената е покрита с кърпа, завързана по специфичен начин. В лицето ѝ е изразена болка и тъга. Формите на жената са опростени и също стилизирани, на челото ѝ са предадени няколко хоризонтални бръчки, които зрителят може да види само от близко разстояние. Силното въздействие на болка и тъга не е изобразено само в лицето на жената, то е предадено и чрез цялостната ѝ поза. Връзката между фигурата и „изострената“ стена (обелиск), на която тя е монтирана, е органична и те си взаимодействат. Въздействието на композицията е силно, заради пластичната простота, комбинирана с категоричния и оригинален жест. Любомир Далчев е пресъздал образа на скърбящата жена, която не чака децата, братята си или мъжа си да

се върнат, защото тях вече ги няма, те са убити на фронта. Фактурата на формата е грапава - със следи от каменоделските инструменти. Чрез фактурата деликатно е предадена материалността на дрехите, както и някои характеристики на облеклото (вертикалните линии в елека на жената), които също са съподчинени на основната стилизация и внасят фактурно-пластично разнообразие в композицията. „Паметник на загиналите във войните“ в село Срацимир е последният военен паметник на Любомир Далчев. Композиционно и пластично това е едно от най-опростените и стилизирани произведения на скулптора, демонстриращо нагледно неговите стилистични и идейни търсения в последните години на творчеството му в България. Любопитно за самия паметник и по-конкретно за неговата композиционна организация е, че това е втори вариант на паметника. В първия вариант е било предвидено женската фигура да е на източната страна на площада и да бъде изобразена седнала. При представянето на проекта за одобрение на инвеститорите, първоначалният проект не е харесан. По време на разискването на самото му представяне, Любомир Далчев моделира изправената фигура на „Скърбящата майка“, която инвеститорите харесват и одобряват като идеен замисъл. Впоследствие авторите⁴ преместват цялата композиция в северната страна на площада и организират монумента с днешните му параметри и вид.

х х х

Двата паметника от Дряново и Срацимир са изработени от камък. Композиционно и двата са фасадно ориентирани с лица към съответните площади и са в пряк и непосредствен визуален контакт със зрителите. Аранжирането на околната среда и на архитектурно-скулптурните паметници допълнително допринася за официалността на монументите. Двата паметника са изградени пред съответните главни административни сгради на населените места и се открояват като характерни забележителности на градската среда. Общи принципни аналогии в двата паметника могат да се открият, както в сходните архитектурно-градоустройствени решения, така и в тематично-образните характеристики на монументите. Авторът е изобразил като главни персонажи две майки. В творчеството на Любомир Далчев майката е

⁴ Арх. Камен Горанов и проф. Любомир Далчев.

характерен и съществен тематичен и сюжетен образ, който художникът многократно изобразява, както в монументални произведения, така и в кавалетни пластики. Образите от Дряново и Срацимир са разпознаваеми като типажи, с подчертано български характерни черти и облекла, чиято крайна цел е създаването на специфично психологическо и емоционално въздействие за съпричастност върху зрителя.

Двата паметника имат, както сходни предпоставки, така и специфични композиционни и идейни особености. В архитектурен и художествен план двете композиции са организирани да оформят различни видове художествени внушения и атмосфера. В паметника от Дряново е създадена асоциация с „домашното огнище“ и очакващото семейство, а в паметника от Срацимир е потърсена и изградена среда, която представя скърбящата майка пред своеобразно надгробие – паметната стена с имената на загиналите. В едната композиция основни са надеждата, трепетът и очакването, а в другата водещо е примирението, спокойствието и тъгата. Сюжетът на семейството е с отворени композиционни характеристики и е обърнато към зрителя, то е в пряк диалог с него, а в другата творба сюжетът със скърбящата майка, вгълбена в собствените си мисли, предопределя затворената поза на тялото ѝ. В паметника от Дряново е търсен реализъм и подчертана близост с видимата действителност, докато паметникът от Срацимир е решен символично, като образът се възприема по-скоро като отдалечен от зрителя и от обичайно прозаично тълкуване. Едната фигурална композиция е по-свободно композирана и пресъздава определен житейски епизод, а другата е симетрична и изразява непреходно душевно състояние. Интересна е и съпоставката в облеклата на персонажите – в единия случай те са облечени официално, специално за тържествения момент на посрещането, а в другия - тържествата са част от миналото, затова и облеклото е ежедневно. Дори позиционно, в самите паметници образите са намерени в противовес – центърът на композицията в едната е в дясната композиционна половина, докато в монумента от Срацимир е в лявата половина (когато зрителят е фронтално срещу съответните паметници). Характерно за Любомир Далчев е разглеждането на дадена тема в нейните най-силни и значими аспекти. Често те са противоположни, дори контрастни, но от друга страна, са взаимно допълващи се

като частите на едно цяло. Въпреки сериозната времева дистанция от 26 год. между създаването на двата паметника, те пресъздават една идея с нейните най-вероятни и, на практика, най-съществени вариации – възможното завръщане на войните, или пък тяхната гибел. Разгледани извън времето, двата монумента пазят паметта на героите на Дряново и Срацимир – бащи, братя, съпрузи и деца. Не на последно място трябва да се обърне внимание и на образа на война и по-специално на психологическата и смисловата страна на неговия неизобразен образ, тъй като и в двата паметника персонажът на мъжа не присъства, но творбите са създадени именно в негова чест. Дилемата за завръщания се или за незавърналия се герой, обогатява цялостно творбите, като по този начин те придобиват дълбок психологически пласт, отключващ емоционалната съпричастност на зрителя. В този смъсъл, двата военни паметника “Майка България” и “Паметник на скърбящата майка” на Любомир Далчев и до ден днешен са въздействащи и пазят признателността и спомена за героите.

Използвана литература

Каменов, О., Архитект Камен Горанов. С., САБ

Паметникът за падналите през войните дръновци. Осветления дадени отъ кмета на града г. Н. Бошанковъ около предстоящия строеж на паметника, в. Дряновски глас, 30.01.1943, брой 79, с. 3

Смирнов, С., Атанас Смирнов, Преди последния превал: Стихотворения спомени писма, изд. Аргус, 2006